

Demokratiteori i intressanta tider

Mikael Spång

Inledning

Lagom till hundraårsfirandet av det första riksdagsvalet med (nästan) allmän och lika rösträtt utkom ett antal böcker som diskuteras här: Ludvig Beckman *All makt åt folket. Om en bortglömd idé* (Fri tanke, 2021); Sofia Näsström *Demokrati. En liten bok om en stor sak* (Historiska media, 2021); Folke Tersman och Torbjörn Tännsjö *Folk & vilja. Ett försvar av demokratin i vår tid* (Fri tanke 2020); Åsa (och Märten) Wikforss *Därför demokrati. Om kunskapen och folkstyret* (Fri tanke, 2021); Olle Wästberg *Den hotade demokratin. Så kan den räddas i populismens tid* (Ekerlids förlag 2021); och Kjell Östberg *Folk i rörelse. Vår demokratiska historia* (Ordfront, 2021).

Den förbannelse som det innebär att leva i intressanta tider kastar sin skugga över rösträttens jubileum och samtida diskussioner om demokrati i allmänhet. Demokratins problem, rentav dess kris, intar en central plats. Flera av författarna skriver fram dessa problem mot en fond av händelser under de senaste åren som föranleder oro över demokratins framtid och de borrar djupare i problemens orsaker, långsiktiga konsekvenser och betydelse för demokratin. Tersman & Tännsjö (2020), till exempel, tar sin utgångspunkt i det som de beskriver som en sjunkande tilltro till det politiska systemet. De nämner några möjliga orsaker. En av dem är förändringar i hur människor får kunskap och information, något som är ett centralt tema hos flera av författarna. Framförallt Wikforss (2021) och Wästberg (2021) uppmärksammar sociala mediers roll. För Wikforss är det en utgångspunkt för en djuplodande studie av förhållandet mellan kunskap och demokrati. Hos Wästberg är det en del av diagnosen av populismens problem.

Tersman & Tännsjö uppmärksammar också andra faktorer till en sjunkande tilltro. De nämner förekomsten av ”mjuk korruption”, till exempel kopplingar mellan politiker och välfärdsföretag, som kan bidra till att människor tvivlar på att ”beslutsfattarna verkligen prioriterar att tillvarata medborgarnas intressen”

(Tersman & Tännsjö 2020: 13). En annan och enligt författarna troligen viktigare orsak ligger i demokratins minskade räckvidd, till exempel till följd av ekonomisk globalisering som inneburit minskad makt att tillgodose målsättningar som framkommer i politiska processer. Det senare tillsammans med globala problem, inte minst rörande klimatförändringar, aktualiserar behovet av global demokrati, något som också uppmärksammas av andra, till exempel Näsström (2021a: 40ff).

Flera av författarna ansluter sig till en syn på demokrati där medborgerligt deltagande och offentlig debatt är centrala delar. De lägger också vikt vid hur ett mått av förnuftighet kan utvecklas i offentlig debatt. Beckman (2021: 177ff) anknyter bland annat till Mills sätt att se på det representativa styrelseskicket som ett sätt att nå genomtänkta beslut. Wästberg ansluter sig i hög grad till tanken om deliberativ demokrati och Wikforss bok kan ses som plädoajé för ett liknande ideal. De mångas visdom är något som flera av författarna tar fasta på, exempelvis Näsström (2021a: 25) som menar att demokratin är smartare än sitt rykte. Även Tersman & Tännsjö (2020: 62ff) tar upp dessa teman men är annars de som mest avviker från de andra författarna i sin definition av demokrati. Tersman och Tännsjö (2020: 44) definierar demokrati som en besluts metod: ”En demokratisk besluts metod är så beskaffad att då det finns en unik majoritetsuppfattning inom gruppen som brukar den, blir den gruppens beslut”.¹ De noterar att detta skiljer sig från definitioner av demokrati som inkluderar skydd av rättigheter och rättsstatselement. Det senare kan ”eventuellt vara förutsättningar för demokrati” om de bidrar till att konsolidera demokratiskt beslutsfattande och gör att detta beslutsfattande fungerar väl men de ser inte detta som en del av definitionen av demokrati (Tersman & Tännsjö 2020: 39, se också 51ff). De senare frågorna aktualiserar naturligtvis de omfattande diskussioner om demokratins element, folksuveränitet och rättsstat, majoritetsbeslut och minoritetsskydd och liknande som är återkommande teman i demokrati-teori och också behandlas av de författare som står i fokus här. De flesta av dem förespråkar en kombination av element. Det gäller exempelvis Wikforss, som tar sin utgångspunkt i de definitioner som utvecklats inom Varieties of Democracy (V-Dem) vid Göteborgs universitet. Wikforss går igenom dessa och utgår från kombinationen av elektoral och liberal demokrati. Denna kombination ligger enligt Wikforss (2021: 44) närmast den samtida demokratins innebörd men hon noterar att ”när det gäller kunskapens roll i demokratin räcker det med att utgå från det elektorala demokratibegreppet”.

Mot bakgrund av denna kortfattade rundmålning av såväl problem i den samtida demokratin och olika sätt att definiera demokrati kommer jag

1 I en recension av Tersman & Tännsjö's bok tar Beckman (2020) upp problem med att se demokrati inte enbart som en metod utan också som en specifik beslutsregel och jämför Tersman & Tännsjö's definition med Dahls.

i det följande att rikta in mig på ett par teman. Jag tar avstamp i folksuveränitetens betydelse för modern demokrati, något Beckman fokuserar på. Sedan går jag över till att diskutera kunskap och offentlig debatt, framförallt i förhållande till Wikforss sätt att utveckla detta tema. Efter detta berör jag Östbergs analys av sociala rörelsers betydelse för demokratisering av stat och samhälle och tar kort upp några frågor om demokratins platser, exempelvis arbetsplatsdemokrati och ekonomisk demokrati. Mot bakgrund av problemen med medborgarnas deltagande uppmärksammas kortfattat diskussionen om populism. Diskussionen avslutas med några reflektioner kring rum, särskilt frågan om global demokrati, och tid, framförallt sådant Näsström (2021a: 112ff) analyserar de tidigt moderna revolutionerna som en öppning mot framtiden och demokratin som ett sätt att fördela den osäkerhet som följer av denna öppning på ett jämlikt sätt.

Folksuveränitet

Genom de tidigt moderna revolutionerna etablerades folksuveränitet som en av moderna konstitutioners hörnpelare. Beckman (2021) tar sig an frågan om folksuveränitet, utvecklar tre tolkningar av principen, finner dem problematiska och föreslår en fjärde tolkning som han menar är mer rimlig. Enligt den första tolkningen är ”den representativa demokratin och folksuveräniteten två sidor av samma mynt. Suveräniteten tillhör folket när lagar och beslut kontrolleras av folkvalda organ” (Beckman 2021: 11). Den andra tolkningen lägger vikt vid att folket måste delta i beslut om grundlagarna för att det ska kunna sägas vara suveränt. Den tredje tolkningen innebär att fokus läggs vid folkviljans förverkligande, ”att suveräniteten tillhör folket först när de politiska besluten överensstämmer med invånarnas önskemål” (Beckman 2021: 11). Den fjärde tolkningen, slutligen, innebär att folksuveräniteten är en princip för legitim utövning av offentlig makt, vilket ”kräver att styrelseskicket baseras på skäl som alla rimligen kan acceptera” (Beckman 2021: 13).

I inledningen diskuterar Beckman (2021: 8ff) hur folksuveränitet varit och är ett slagord, till exempel dess användning i populistisk argumentation, att det finns en rad olika förståelser av principen och att meningarna går isär om principens värde. I det skisseras också en historia men denna förblir något oklar. Det är något synd för det brukar ge en uppfattning om hur författaren ämnar ta sig an problemet.

Folksuveränitet är ett begrepp som i högre grad har sitt ursprung i den romerska republiken än i den atenska demokratin men det är utvecklingen under 1600- och 1700-talen, i England, de engelska kolonierna i Nordamerika och i Frankrike som brukar stå i fokus (se t. ex. Canovan 2005; Wood 1969). Edmund Morgan (1988) gör ett par poänger om situationen i England som är särskilt betydelsefulla.

En av dem handlar om betydelsen av representation, som växte fram från medeltiden och framåt – särskilt sådant representanter gradvis kom att uppfattas inte bara som undersåtar utan också som delaktiga i styrelsen genom deras roll i lagstiftning:

As soon as representatives began to make laws and policy for the larger society to which their communities belonged, they did not cease to be subjects but they ceased to be mere subjects. By the same token, though they did not cease to be the agents of local communities, they ceased to be merely that. The laws they made were to bind not only their own communities but the whole realm, the whole nation, the whole society (Morgan 1988: 46f).

Att representanter sågs som deltagare i styrelsen och att de representerade hela riket hade betydelse för framväxten av tankar om folksuveränitet. Som Morgan (1988: 49ff) noterar låg det nära till hands att argumentera att om ledamöterna i parlamentet representerade hela folket i riket så låg också makten hos detta folk. I konflikterna med kungen i mitten av 1600-talet kom parlamentet att hävda att det självt var suveränt. Till en början förkastade rojalisterna tanken om folkets suveränitet, den stod ju i motsats till kungens gudomligt grundade rätt, men snart började även rojalisterna att använda sig av tanken för att komma åt parlamentet. I detta menade rojalisterna att om parlamentet hade makt från folket borde det senare också kunna återta den och kunna ge makten till en kung. Rojalisternas argumentation bidrog, något paradoxalt, till att folksuveränitetsprincipen kom att bli än mer central för den politiska debatten (Morgan 1988: 62ff). Till det bidrog också Levellers sätt att argumentera. De förde fram tanken att suveräniteten vilar hos folket utanför parlamentet:

They wanted not only to give more people a hand in electing Parliament but also to give *the* people a way of exercising their sovereignty outside Parliament and with a necessary superiority to Parliament (Morgan 1988: 68).

Liknande tankegångar framfördes i Nordamerika och Frankrike i slutet av 1700-talet. Bland annat var diskussionen om skillnaden mellan en lagstiftande församlings ordinära uppdrag att stifta lag och en representativ församlings arbete med att utveckla och anta en författning omfattande och hade stor betydelse i Nordamerika (Wood 1969: kapitel 8 och 9). Liknande idéer framfördes i Frankrike, bland annat av Sieyès genom skillnaden mellan konstituerande och konstituerad makt (Sonenscher 2003). Det fanns också många som insisterade på folksuveränitetens revolutionära mening, liknande den som framförts av Levellers (Canovan 2005: 26ff; Morgan 1988: kapitel 9–11; Wood 1969: kapitel 8).

En central poäng som Morgan gör är att folksuveränitet naturligtvis är en idé (*fiction*) som samtidigt måste tänkas få gestalt men att de som använde tanken

här stod inför ett problem, att försöka visa hur idén i någon mån förverkligas men samtidigt inte antar en alltför bokstavlig betydelse:

As a fiction it [folksuveränitet] required the *willing* suspension of disbelief, which meant that perceived reality must not depart so far from the fiction as to break the suspension. As the king must not behave in a way that would betray his claim to be God's lieutenant, a Parliament (or a new-style king) must not become so isolated from the people as to render absurd the claim to speak for them. On the other hand, a fiction taken too literally could destroy the government it was intended to support. A government that surrendered to direct popular action would cease to govern. The fiction must approach the fact but never reach it (Morgan 1988: 90f).

Morgan menar att detta problem och möjligheterna att skapa en balans stod i fokus i en hel del av debatterna under 1600- och 1700-talen. Det ger också en ledtråd för hur folksuveränitet kom att formuleras som konstitutionell princip i samband med de amerikanska och franska revolutionerna. Avgörande var att skapa en styrelse baserad på en ny grund, folkets suveränitet. Vidare eftersträvades en styrelse med folkligt deltagande men denna måste också vara just en styrelse. Flera av författningsskrivarna i slutet av 1700-talet var av det skälet tveksamma till en alltför långtgående och radikal tolkning av folkets suveränitet, den riskerade att underminera styrelsen. I bakgrunden spelade de tidigt moderna diskussionerna om republiken en roll, både tanken om att en republik måste vara liten för att kunna fungera men kanske framförallt risken att den skulle falla sönder till följd av inbördes stridigheter.²

Folksuveränitet formulerades som konstitutionell princip mot denna bakgrund. Kortfattat kan man säga att den består av tre grundläggande element.³ För det första tänktes författningarna stadfästa det som var en central fråga under revolutionerna, överföring av suveränitet. Som bekant handlade detta i det amerikanska fallet om att överföra suveränitet från en stat till en annan, eller rättare sagt till flera stater i samband med att kolonierna deklarerade sig självständiga. I diskussionen om den federala författningen försköts detta problem till ett mellan folken i staterna och folket i USA. I båda fallen var det uteslutet att tänka sig att suveräniteten skulle läggas i händerna på en kung. I

2 Argumentationen kring storleken på den politiska gemenskapen är väl känd men frågan om stridigheter är väl så betydelsefull. För många av dem som var involverade i debatterna om hur folksuveränitet skulle uttryckas i en konstitution var det centralt att kunna göra troligt att en sådan var stabil, att den nya formen av republik inte skulle spela företrädarna för en monarkisk princip i händerna genom att de senare skulle kunna hävda att, se här: oroligheter och fraktionsstrider är resultatet av folksuveränitetsprincipen (se t. ex. Sonenscher 2003; Wood 1969: del 5).

3 Denna skiss bygger på Dieter Grimm (2009), Ingeborg Maus (1992; 2011), Edmund Morgan (1988) och Gordon Wood (1969).

det franska fallet var ju det senare centralt då revolutionen innebar slutet på det kungliga enväldet och ståndsprivilegier. Författningen som diskuterades skulle legitimera överföring av suveränitet till folket eller nationen. Frågan om kungens roll var föremål för mycket diskussion och den första författningen 1791 innebar att Frankrike var en konstitutionell monarki och inte en republik. För det andra måste författningen klargöra att alla statsmakter, inklusive parlamentet, underkastas den rättsliga reglering som konstitutionen innebär. Det finns flera poänger med det naturligtvis men i förhållande till folksuveränitetsprincipen är det avgörande att försäkra sig om att ingen av statsmakterna kan uppträda med anspråk på suveränitet. För det tredje måste författningarna gestalta en styrelse med folkligt deltagande inom ramen för ett representativt system. Avgörande här är att lagstiftningsprocedurer binds till folklig viljebildning, huvudsakligen genom val av representanter till beslutsfattande politiska församlingar.

Sammantaget tänktes dessa tre delar ge konstitutionell gestalt åt cirkeln mellan rättsadressater och rättsförfattare inom ett institutionellt system. Folksuveränitetsprincipen betyder vidare inte enbart ett skifte i var suveränitet förläggs utan också en grundläggande annorlunda förståelse av suveränitet. Dieter Grimm (2009 [2015]: 69) sammanfattar några av dessa centrala punkter på ett tydligt sätt:

The sovereignty of the constitutional state differs from that of previous political entities. Since none of the powers constituted by the constitution can claim to be sovereign, the constitution and sovereignty can only be reconciled by locating sovereignty's bearers outside the constituted powers. In the constitutions that emerged from the American and French revolutions, no one but the people could take on this function.

Denna kortfattade skiss gör det möjligt att ta sig an Beckmans specifika diskussion av den första tolkningen, den nära kopplingen mellan representativ demokrati och folksuveränitet.

I diskussionen om den svenska regeringsformen från 1974 börjar Beckman (2021: 23f) med att säga att stadgandet att all offentlig makt utgår från folket borde innebära att det är invånarna och inte riksdagens ledamöter som åsyftas:

Det borde inte råda något tvivel om att det är invånarna och inte de folkvalda som åsyftas i den svenska regeringsformens stadgande 'all offentlig makt utgår från folket'. Här står tydligt att den offentliga makten utgår från 'folket', inte från riksdagens ledamöter.

Men kan man vara säker på det, undrar Beckman och introducerar en hypotes:

En hypotes är att stadgandet om folksuveränitet egentligen handlar om riksdagen och dess ledamöter. Med 'folket' bör förstås 'folkets valda företrädare', inte invånarna själva (Beckman 2021: 24).

Tolkningen innebär att riksdagen är maktens "yttersta" grund och att det är "riksdagen som ytterst 'bestämmer'" menar Beckman (2021: 24) och fortsätter:

En sådan läsning rimmar väl med den centrala princip i regeringsformen enligt vilken riksdagen är 'folkets främsta företrädare' (RF 1:4). Folksuveräniteten förverkligas av riksdagen i kraft av att vara det främsta och därtill suveräna maktorganet. Detta är vad folksuveränitet vill säga i Sveriges styrelseskick (Beckman 2021: 24f).

Allmänt kan sägas att det hade varit bäst om Beckman hållit sig till sin första intuition. Hypotesen rör till det och verkar innebära att Beckman anser att regeringsformen visserligen anger att folket är suveränt men att det egentligen är riksdagen som är det. Det blandar samman saker. Om man tar den skissade förståelsen av folksuveränitet som författningsprincip som utgångspunkt är den svenska regeringsformen ingen märklig folksuveränitetsbaserad författning, utan snarare av ganska ordinärt slag. Regeringsformen lägger fast att folkets suveränitet är utgångspunkten och går sedan vidare med att bestämma reglerna för det politiska systemet. Som vi ska se nedan överensstämmer detta vidare med det som Beckman själv framhäver när han diskuterar 1974 års regeringsform mot bakgrund av 1809 års regeringsform.

Hypotesen innebär vidare att Beckman glider i språkbruket, till exempel i citatet ovan där riksdagen anges som det främsta och därtill suveräna maktorganet. Riksdagen kan anses vara den viktigaste statsmakten, en tolkning som är vanlig givet betydelsen av parlamentarism i det svenska statsskicket (se t. ex. Bull & Sterzel 2019: 18f).⁴ Det innebär inte att riksdagen därmed också är suverän. Som sagt är en av poängerna med en folksuveränitetsbaserad författning att alla statsmakter underkastas den rättsliga reglering som författningen innebär.⁵

Om vi återvänder till frågan om överföring av suveränitet från kung till folk så lägger Beckman vikt vid detta när han diskuterar 1809 års och 1974 års regeringsformer. Som Beckman klargör handlar folksuveränitetsprincipen

4 Dock menar Bull & Sterzel (2019: 48) att detta bör ses i förhållande till att regeringen i praktiken är det ledande statsorganet. Regeringsformen är uppbyggt på ett annat synsätt noterar de men det "bör i och för sig inte ses som fel eftersom det innebär att RF håller emot maktförskjutningen" till regering (Bull & Sterzel 2019: 48).

5 Beckman (2021: 34f) berör detta när han diskuterar hur suveränitet förändrats från betydelsen av en makt utan begränsningar till befogenhet. Som Beckman noterar är riksdagen enbart "suveränt" i bemärkelsen av befogenhet som utövas i enlighet med lag. Den senare betydelsen gör det något svårt att förstå varför det i citatet ovan läggs till "och därtill suveränt".

i 1974 års regeringsform om att markera avstånd till 1809 års regeringsform där kungen i hög grad var ”den offentliga maktens utgångspunkt” (Beckman 2021: 25). Som Beckman (2021: 25) poängterar är det ”med udden riktad mot denna ordning som 1974 års folksuveränitetsklausul bör läsas”:

Stadgandet att den offentliga makten utgår från folket betyder först och främst att den offentliga makten *inte* utgår från kungen. Makten är inte tudelad, den tillhör riksdagen (Beckman 2021: 25f).

Om vi för tillfället bortser från den sista delen, att makten tillhör riksdagen, är detta ett uttryck för vad folksuveränitetsbaserade författningar tänks åstadkomma: en legitimering av överföring av suveränitet. Denna överföring är inte från kung till parlament utan från kung till folket eller kanske rättare sagt, ett förläggande av suveränitet hos folket enbart.

I denna del blir det också av vikt att påminna sig att de folksuveränitetsbaserade författningarna bygger på att det som författningen ska gestalta är en representativ styrelse. Det blir tydligt när man följer Beckmans vidare resonemang. Det påpekas att folksuveränitet kräver mer än avskaffad kungamakt. Det krävs också att riksdagen är folkvald. Efter ett resonemang kring detta landar Beckman (2021: 30) i följande precisering:

Folksuveräniteten i det svenska statskicket har alltså två komponenter; att riksdagen äger hela lagstiftningsmakten och att riksdagen är folkvald.

Att riksdagen är folkvald följer av en av poängerna med en folksuveränitetsbaserad författning, att den ska möjliggöra folkligt deltagande i styrelsen. Det sker framförallt genom att lagstiftningsprocessen binds till folket – som nu dock inte uppträder i en kollektiv kapacitet utan som medborgare och väljare.

En anledning till Beckmans tolkning kan möjligen vara att han vägleds i sin undersökning av en annan grundförståelse av folksuveränitet än den jag skissade inledningsvis. Beckman verkar mena att grunduppfattningen om folksuveränitet är att folkets suveränitet behöver manifesteras på ett mer eller mindre bokstavligt sätt för att vi ska kunna säga att denna suveränitet föreligger.⁶ Implicit skulle därmed den andra tolkning som Beckman diskuterar, att folket har en grundlagstiftande makt, utgöra hans basförståelse. Beckman (2021: 101ff) diskuterar denna grundlagsstiftande makt i anslutning till Sieyès distinktion mellan konstituerande och konstituerad makt och Beckman utvecklar sin tolkning stegvis.⁷ Om man använder Sieyès föreställning om folksuveränitet

6 Detta verkar följa av Beckmans syn på folksuveränitetens löfte som jag återkommer till nedan och uttrycks också i andra skrifter, till exempel Beckman 2018.

7 Distinktionen har tolkats på flera olika sätt. Joel Colón Ríos (2020: 4ff) skiljer mellan de som sett konstituerande makt som en utomrättslig makt och de som tolkat den som en författningsmässigt reglerad procedur.

som utgångspunkt är "folksuveräniteten långt ifrån fullbordad i Sverige" menar Beckman (2021: 102) och fortsätter: "Först när folket beslutat om sin egen grundlag har folket makt över de bestämmelser som reglerar folkvaldas och väljarnas befogenheter". Beckman utvecklar vad detta kan innebära genom ett antal exempel med början i den svenska regeringsformens stadganden om möjligheterna till beslutande folkomröstning vid vilande grundlagsändringar. Som Beckman (2021: 103f) noterar är det högst tveksamt om denna procedur kan sägas motsvara tanken om folkets makt över grundlagarna då riksdagen visserligen måste avvisa en grundlagsändring som väljarna röstat nej till men inte behöver anta förslag som de godtagit. Vidare är det riksdagen och inte folket som bestämmer om en folkomröstning ska hållas.

Ett starkare uttryck för en folklig grundlagsmakt vore att göra det obligatoriskt att hålla folkomröstningar om grundlagsändringar, en ordning som finns i en del länder. Beckman (2021: 104) diskuterar exemplet Irland där grundlagsändringar måste bekräftas i folkomröstningar. Men även denna ordning är begränsad då folket inte har initiativrätt. Denna rätt tillkommer det irländska parlamentet. Man kan då tänka sig att också initiativrätten tillkommer folket, sådant som bland annat är fallet i Schweiz. I det schweiziska fallet har också initiativrätten fastlagts i författningar som antagits av väljarna i folkomröstningar och kan därmed sägas ha tillkommit efter beslut som tagits av folket. Dock är också detta inte tillräckligt för att vi ska kunna säga att folket har en grundlagsskapande makt. Principen om folkinitiativ tillkom inte genom folkinitiativ "och kunde förstås inte heller ha gjort det" konstaterar Beckman (2021: 106) och fortsätter: "Det är först *efter* att bestämmelsen om folkinitiativ skapats som folket kan ändra grundlagen på eget initiativ".

Återstår då enbart revolution, att det är vid ett sådant tillfälle som folket utövar en grundläggande författningsgivande makt. Men också det är problematiskt, inte bara för att revolutioner inte innebär hela folkets deltagande, utan också för att folket inte är en för-konstitutionell kategori. Beckman (2021: 142) menar att folket inte har någon betydelse utanför den rättsordning som gör folkmakten möjlig: "Det är oundvikligt att 'folket' ytterst sett utgår från den offentliga makten i stället för tvärtom". I varje steg av att göra författningen baserad på en manifesterad folksuveränitet kommer vi att stöta på det faktum att detta uttryck måste institutionaliseras konstitutionellt.

Detta är en ganska vanlig invändning och i allt väsentligt korrekt. Det betyder emellertid inte att det slags diskussion som Beckman tar upp är utan betydelse för hur folksuveränitet kan gestaltas (jfr Colón-Ríos 2020: kapitel 1). Ett vanligt argument bland dem som inte är tillfreds med det slags allmänna referens till folksuveränitet som finns exempelvis i den svenska regeringsformen är att folkomröstningar och initiativrätt för tanken om folkets suveränitet närmare ett förverkligande. På samma sätt kan man se på till exempel

författningskonvent. Det har i sin tur varit en utgångspunkt för dem som vill argumentera att den författningsgivande makten hos folket kan ges en mer radikal gestalt än vad som är brukligt (se t. ex. Colón-Ríos 2012).

Den tredje tolkningen som Beckman tar sig an handlar om att folksuveränitet rör folkviljans förverkligande. Som Beckman (2021: 149) påpekar handlar det här om folkligt inflytande och Beckman (2021: 172f) tar exempelvis upp Sören Holmbergs sätt att diskutera folkviljans förverkligande som en fråga om åsiktsöverenstämmelse mellan väljare och valda.⁸ En sådan tolkning av folksuveränitetsprincipen är, om det är den enda betydelse som folksuveränitet ges, ensidig och misstar en del för helheten, men samtidigt inte helt ovidkommande eftersom en av poängerna med folksuveränitetsbaserade författningar är att binda lagstiftningsproceduren till folkligt deltagande. Beckman (2021: 174ff) uppmärksammar detta när han diskuterar rösträtt och folkvilja. Beckmans (2021: 177ff) huvudsakliga invändning mot denna tolkning är emellertid att vi behöver beakta förnuftighet i opinionsbildning. Genom denna vändning har också Beckman öppnat för sin fjärde tolkning, den han själv propagerar för.

För att klargöra den fjärde tolkningen tar Beckman sin utgångspunkt i ett remissyttrande om den nya regeringsformen avgivet av Hovrätten över Skåne och Blekinge. Hovrätten vände sig mot tanken "att varje maktutövning som på något sätt kan sägas vara legitimerad genom folklig viljeöverföring också är laglig och riktig" (citerad i Beckman 2021: 190). Beckman (2021: 190) tar fasta på dimensionen riktig eller legitim: "Budskapet är att det kan ifrågasättas om vadhelst folket beslutat bör accepteras som legitimt". Beckman ställer sig med denna utgångspunkt frågan om folksuveränitet kan förstås som en princip för ett legitimt statsskick. Poängen är här att "[l]egitimitet skapas av principiella skäl och inte av det faktum att folket har beslutat" påpekar Beckman (2021: 191). Han fortsätter: "Den offentliga makten är legitim endast om den utövas av en politisk ordning som det finns goda skäl att acceptera" (Beckman 2021: 193). Beckman (2021: 196) diskuterar sedan förhållandevis kortfattat vad det kan betyda, bland annat att varje samhällsmedlem har vissa grundläggande intressen, såsom att behandlas som fri och jämlik och att kunna leva efter sina egna föreställningar om det goda livet: "En politisk ordning som inte tar hänsyn till allas grundläggande intressen kan inte vara legitim eftersom var och en rimligen skulle kunna förkasta den". Vidare framförs i anslutning till Rawls resonemang om överlappande konsensus att ett "villkor för legitim offentlig makt [bör] vara att den är förenlig med oenighet i livsåskådningar och politiska

8 I bakgrunden finns här ett inflytande av Jörgen Westerstahl som betonade kopplingen mellan representativ demokrati och folkviljans förverkligande, bland annat i sitt arbete som huvudsekreterare för en av de författningsutredningar som utmynnade i den nya regeringsformen (se t. ex. Lundström 2021: 537).

frågor” (Beckman 2021: 196). Mot denna bakgrund landar Beckman (2021: 197f) i en idé om folksuveränitet:

Detta är en idé om folksuveränitet i den meningen att den offentliga maktens legitimitet avgörs av invånarna. Folket får på så vis rollen som politikens huvuddomare. Vad invånarna rimligen kan acceptera är den högsta instansen i en bedömning av styrelsekickets legitimitet. Folket är suveränt i den meningen att legitimiteten helt och enbart beror på vad invånarna rimligen kan acceptera.

Som Beckman naturligtvis är medveten om reser detta slags formulering frågor, till exempel hur bedömningen av vad alla rimligen kan acceptera kan och bör institutionaliseras. Den grundläggande frågan handlar emellertid om vad det är som gör denna tolkning mera rimlig och de andra tolkningarna mindre rimliga. Innan Beckman (2021: 187) går in på sin fjärde tolkning noterar han att han har svårt att bli övertygad om folksuveränitetens löfte:

Skeptikern inom mig är benägen att säga att det här är trams. Det finns inga suveräna folk och kan heller inte finnas. Folksuveränitet är en tom och meningslös fras. Men det är också ett farligt trams. Folksuveränitetens har en förrädisk charm som gång på gång gör det möjligt för politiska ledare och rörelser att vinna framgång med löften att ge makten tillbaka till folket.

Denna formulering är en anledning till att det för min del verkar som Beckman i sin undersökning vägleds av att folksuveränitet är att förstås i en tämligen bokstavlig mening (mest i linje med den andra tolkningen) och att det är omöjligheten av detta – att det inte finns och inte kan finnas suveräna folk – som gör att han är skeptisk. Som jag tidigare berört är det emellertid inte en sådan bokstavlig innebörd som folksuveränitet gavs i samband med författningsskrivandet i slutet av 1700-talet. Innebörden var mer begränsad. Diskussionerna om dessa författningar ägde naturligtvis rum mot bakgrunden av hur folksuveränitet fungerat som ett revolutionärt argument men det konstitutionella projektet handlade om något delvis annorlunda, att skapa en författning som skulle kunna fungera som en styrelseform. Många var besvikna, naturligtvis, över hur denna debatt fördes och dess resultat. Diskussionerna gick höga, svårigheterna att etablera en författning var påtagliga, framförallt i Frankrike, och principen fortsatte att vara omdiskuterad men det betyder inte att författningsskrivandet i revolutionernas kölvatten inte etablerade en någorlunda tydlig innebörd av principen i konstitutionellt hänseende.

Folksuveränitet som procedur

Mot bakgrund av denna diskussion tänker jag kort beröra Jürgen Habermas (1988) förståelse av folksuveränitet som procedur för att ta oss från debatten om folksuveränitet i konstitutionellt hänseende till demokratiska processer av opinions- och viljebildning, ett tema som är centralt hos flera av de här diskuterade författarna.

Folksuveränitet som procedur bygger på den innebörd av folksuveränitet som konstitutionell princip som jag skissade i början av det förra avsnittet och innebär att särskild vikt läggs vid opinions- och viljebildning, såväl i offentligheter utanför politiska institutioner som inom de senare. Mot bakgrund av en diskussion av Rousseau, Kant och Mill finner Habermas en likasinnad i Julius Fröbel, en av deltagarna i Frankfurtparlamentet 1848. Fröbel visar sig inte så förvånande vara en tidig Habermas. Folksuveränitet som fråga om opinions- och viljebildningsprocesser gör det möjligt att ta avsked från folket som kollektivt handlande subjekt i traditionen av det församlade folket och från tanken om folket som kropp:

Whereas with Rousseau the sovereign *embodied* power and the legal monopoly on power, Fröbel's public is no longer a body. Rather, it is only the medium for a multivocal process of opinion-formation that substitutes mutual understanding for power and rationally motivates majoritarian decisions (Habermas 1988 [1996]: 476).

Folksuveränitet är som princip verksam i processer av opinions- och viljebildning och inte längre något som antar gestalt av kropp eller har en substantiell kärna. Istället visar den sig i former av kommunikation där diskursiv viljebildning är möjlig.

Vid denna tidpunkt laborerade Habermas med två modeller för opinions- och viljebildningsprocesser. Enligt den ena modellen är opinionsbildning något som belägrar statsmakterna och sätter dem under tryck (Habermas 1988: 626). Habermas vägledades i detta synsätt av hur han tidigare analyserat hur ekonomiska och politisk-administrativa system lösgörs från livsvärlden och därmed antar karaktären av det Marx kallade för en andra natur, något som är oberoende och stående emot människor. Förtingligandetemat var således avgörande för analysen och möjligheterna att påverka systemen begränsade. Enligt den andra modellen, som utvecklas i *Faktizität und Geltung*, tänker sig Habermas (1992: kapitel 8) istället opinions- och viljebildningsprocesser utifrån en slussmodell. Förslag, åsikter, intressen och så vidare kan slussas in i det politiska systemet och det finns således möjligheter att programmera det politisk-administrativa systemet på demokratisk väg. Den senare modellen ligger naturligtvis närmare det vanliga demokratiska synsättet, att medborgarnas deltagande innebär möjligheter att påverka politiska beslut och lagstiftning.

Folksuveränitet innebär i den meningen en riktningssangivelse i det politiska systemet, hur bildandet av opinion i offentligheter är länkat samman med debatt om förslag till lagstiftning och andra former av beslut i politiska institutioner. Folksuveränitet som procedur anger det demokratiska maktkretsloppet.

Denna tolkning innebär som sagt också ett avsked från tanken om folket som kropp och överlappar i det sammanhanget med Claude Leforts (1981) sätt att klargöra de demokratiska revolutionernas betydelse, deras sätt att frisätta styrelsefrågan och lämna denna fråga till oss – utan försäkran i Gud, historia och natur, som Näsström (2021a: 113) uttrycker det. Revolutionerna öppnar för en orientering mot framtiden och innebär i sin mest grundläggande mening en radikalt annorlunda gestaltning av den symboliska representationen av makt:

I have for a long time concentrated upon this peculiarity of modern democracy: of all the regimes of which we know, it is the only one to have represented power in such a way as to show that power is an *empty place* and to have thereby maintained a gap between the symbolic and the real. It does so by virtue of a discourse which reveals that power belongs to no one; that those who exercise power do not possess it; that they do not, indeed, embody it; that the exercise of power requires a periodic and repeated contest; that the authority of those vested with power is created and re-created as a result of the manifestation of the will of the people (Lefort 1981: 225).

Den av de behandlade författarna för vilken denna symboliska förändring är mest betydelsefull är Näsström, något hon utvecklar i detalj i boken *Spirit of Democracy* men som också återkommer i den lilla bok om demokrati som står i fokus här. Det skulle föra för långt att diskutera hur Näsström (2021b: kapitel 2) i anslutning till Montesquieu utvecklar begreppen princip och anda för att klargöra det som hon menar att Lefort inte preciserar, relationen mellan den osäkerhet som uppstår när vi enbart har oss själva att förlita oss på och det jämlika fördelandet av denna osäkerhet. Poängen är emellertid att frigörelsen från Gud, historien och naturen gör det möjligt att formulera politisk frihet på ett nytt sätt men att det också utgör en börda – vi ställs inför frågan om ansvar för denna framtid. Demokrati är i grund och botten ett sätt att hantera denna börda: ”Den [demokratin] tämjer osäkerheten genom att fördela den jämlikt mellan människor. Det är den djupare innebörden bakom principen ’en person, en röst’” (Näsström 2021a: 114).

Kunskap, offentlig debatt och demokratisk politik

Om vi lägger vikt vid opinions- och viljebildningsprocesser är naturligtvis frågor om kunskap och en rad förändringar i samtiden, inte minst genom

sociala medier, synnerligen intressanta. Temat återkommer hos flera av författarna, till exempel Wästberg och Wikforss. Författarna tar upp några positiva drag i användning av sociala medier, exempelvis sådant Wästberg (2021: 85) nämner deras roll i samband med "den arabiska våren", men det är huvudsakligen de negativa konsekvenserna som står i fokus.

Med utgångspunkt i Dahls resonemang om upplyst förståelse argumenterar Wikforss för ett nära sammanhang mellan demokrati och kunskap, att kunskap är centralt för medborgarnas demokratiska praxis.⁹ Wikforss menar att brist på kunskap eller felaktig sakpolitisk kunskap begränsar möjligheterna att genom val ge mandat till politiker och att utkräva ansvar. Som svar på frågan varför påpekar hon:

Frågan är vilket värde denna möjlighet har om den inte är grundad i kunskap om vad politikern gjort eller avser göra. Jag påverkar politiken när jag röstar bort en politiker men inte på ett sätt som är förankrat i den verklighet jag vill förändra (Wikforss 2021: 45).

I fråga om sanning och kunskap påpekar Wikforss två saker. Det första är att kunskap inte medför säkerhet – vi kan missta oss och ha fel – och det finns gott om exempel där det som vid ett tillfälle antagits vara sant sedan visat sig vara felaktigt. Dock finns det metoder för att korrigera det som felaktigt hålls för att vara sant. Särskilt gäller det inom vetenskaper där metoder, regler och granskning gör kunskapsproduktionen till en självkorrigering process. För det andra påpekar Wikforss (2021: 61) att "sanningen är inte upp till oss", utan att det är en egenskap hos påståenden och övertygelser. I den meningen är sanning objektiv men det är skilt från att vara objektiv i sanningssökandet: "Att vara objektiv innebär att man tar till sig evidensen på ett rationellt sätt, att man undviker att styras av känslor och värderingar i sitt tänkande" (Wikforss 2021: 62). Wikforss kritiserar föreställningen att tanken om objektiv sanning är dogmatisk: "I själva verket är det tvärtom. Just eftersom sanningen inte är upp till oss har vi alla skäl att vara ödmjuka och öppna för invändningar – det betyder ju att *vi kan ha fel*" (Wikforss 2021: 63f). Hon ställer sig också kritisk till tanken att det är odemokratiskt att tala om sanning på detta sätt. Vanligtvis sker en sammanblandning av två saker i denna kritik, påpekar Wikforss, att vissa personer är bättre skickade på att ta reda på sanningen innebär inte också ett anspråk på att dessa ska styra.

I *Därför demokrati* är dessa överväganden kring sanning och kunskap utgångspunkterna för analyserna och reflektionerna. I centrum står hur vi som medborgare hanterar evidens och det sätt som desinformation, alternativa fakta

9 Wikforss analys och argumentation i boken bygger vidare på hennes bok om alternativa fakta och kunskap, Wikforss 2017.

och fejkade nyheter och så vidare utmanar möjligheterna att använda kunskap och därmed diskutera med skäl, baserat på det som är välgrundat snarare än ogrundat. Evidens kan vi få på flera sätt påpekar Wikforss: genom våra sinnen och erfarenheter eller genom pålitliga källor, exempelvis vetenskap och genom massmedia. Erfarenhetskunskap spelar en central roll i en demokrati och Wikforss (2021: 122) pekar på hur erfarenhet i samband med den moderna upplysningen kom att ställas mot religiösa dogmer och ogrundade doktriner liksom mot ”despotiska statsskick utan kontakt med människors erfarenheter”. Wikforss betonar hur allt fler slags erfarenheter kunde uttryckas och få bäring på debatt och beslutsfattande genom att allt fler människor kämpade sig till ställningen som fria och jämlika medborgare med rösträtt. På ett träffande sätt formulerar hon betydelsen av denna kunskap:

Det demokratiska statsskicket, till skillnad från autokratier, har i den individuella erfarenheten en form av ’sinnesorgan’ som gör att kunskap om människors vardag kan påverka politiken (Wikforss 2021: 123).

En annan slags kunskap formuleras och förmedlas via vetenskap och massmedier. Mycket av boken ägnas det senare och förändringen av offentlig debatt genom framväxten av sociala medier. Wikforss beaktar en mängd exempel, valkampanjen i USA 2016, Trumps presidentperiod, folkomröstningen om Brexit, högerpopulister i Sverige och andra europeiska länder och liknande. Med kompetent hand och på ett pedagogiskt sätt diskuterar Wikforss dessa exempel ur såväl demokratiteoretiskt som kunskapsteoretiskt perspektiv.

Huvuddelen av Wikforss bok handlar om medborgarnas upplysta förståelse eller brist därpå och särskilt hindren att nå mer välgrundade förhållningssätt. Olika institutioner för att producera och bearbeta kunskap nämns men vid sidan av vetenskap och massmedia analyseras dessa inte närmare. Det finns emellertid anledning att ägna uppmärksamhet åt de olika sätt som kunskap får bäring på demokratisk politik. Ett väsentligt sätt för svenskt vidkommande är ju det offentliga utrednings- och kommittéväsendet. Att i utredningar inkludera politiker, sakkunniga experter och företrädare för samhällsintressen har haft flera syften, bland annat att utveckla ett kunskapsunderlag för att kunna fatta beslut, att nå intressekompromisser och utforma långsiktiga lösningar på samhällsfrågor. Många samhällsvetenskapligt relevanta undersökningar har genomförts på detta sätt, som bidragit till utformningen av lagstiftning men också den offentliga debatten mer allmänt. Situationen idag är delvis annorlunda. Flera statsvetare har påpekat att de senaste årtiondenas förändringar av kommittéväsendet har utarmat kunskapsproduktionen och detta sätt att bedriva politik (se t. ex. Dahlström, Lundberg & Pronin 2019). För frågan om kunskapens roll i demokratisk politik är förändringar av detta slag av betydelse, kanske mer så än existensen av ekokammare och filterbubblor.

Wikforss bok är också en plädoajé för former av medborgerlig deliberation, inte minst utifrån utgångspunkten om de mångas visdom som brukar förknippas med Aristoteles. I anslutning till Hèlène Landemore (2013) diskuterar Wikforss betydelsen av kognitiv mångfald i deliberation. Med det avses att människor har olika sätt att resonera:

Någon deltagare kanske är särskilt pålitlig när det gäller det logiska tänkandet, en annan har en skarp blick och bidrar med viktiga observationer, en tredje har förmågan att se större sammanhang och göra oväntade kopplingar, etc. (Wikforss 2021: 276).

Vid sidan av denna kognitiva mångfald betonas också betydelsen av oenighet när man påbörjar en diskussion och att det finns viss tidsmässig fördröjning mellan inläggen i en debatt. I linje med dessa tankar är det inte så förvånande att Habermas dyker upp på slutet:

Demokratin utgår från tanken att vi är fria och självstyrande och vårt sätt att hantera de utmaningar vi nu står inför måste reflektera detta antagande. Det enda tillåtna tvånget i det offentliga samtalet är det bättre argumentets icke-tvingande tvång (Wikforss 2021: 318).

Flera av författarna är inne på samma linje. Beckman diskuterar frågan om förnuftighet i förhållande till opinionsbildning och folkviljans förverkligande och Wästberg (2021: 68) uppmärksammar att deliberativ demokrati betonades i både den demokratiutredning från 2016 som han var ordförande för och den som Bengt Göransson ledde 2000. Wästberg (2021: 71) diskuterar vidare några sätt att stärka samtalsdemokratiska dimensioner, såsom medborgarråd. Näsström (2021a: 25) lägger också vikt vid kollektiv intelligens, att ”om målet är att nå rätt beslut i en viss fråga är det klokare att lyssna på fler röster än att förlita sig på en enda persons kunskap”.

Folk i rörelse

När man riktar ljuset mot de många finns det anledning att närma sig frågan om folk i obestämd form plural. Till skillnad från folksuveränitetsprincipen där folket är ett konstitutionellt begrepp är folk i plural mer av ett socialhistoriskt begrepp (jfr Maus 1992: 26off). Det betyder inte att det senare är ointressant ur demokratisk synpunkt, tvärtom. Det ger ledtrådar till hur även rättsligt konstruerade begrepp har en resonansbotten, till exempel sådant Margaret Canovan (2005: 26ff) diskuterar den roll som menigt folk (*common people*) hade i England under 1600-talsdebatterna om folksuveränitet.¹⁰

10 Mats Rehnberg (1976: 23f) menar att det engelska *common people* på svenska under tidigt modern period kom att benämnas det meniga folket. Detta som en översättning av latinets *plebs*.

Folk i sin obestämda form plural är föremål för Östbergs (2021) beskrivning och analys av sociala rörelser och deras roll för demokratisering av såväl stat som samhälle. "Folk i rörelse" är en lämplig titel på en berättelse som tar oss från väckelserörelser och frikyrkorörelser över nykterhetsrörelser till arbetarrörelser och kvinnorörelser och vidare till vår samtids sociala rörelser. Folk i plural framträder på flera sätt. En del är naturligtvis mängden av människor som organiserade sig. Bland de tidigaste exemplen är väckelserörelserna som från 1830-talet växte till att bli de första formerna av massorganisering i Sverige. Från slutet av 1800-talet började också arbetarrörelserna att växa i storlek men vid sekelskiftet var fortfarande nykterhetsrörelserna störst. Enligt Östberg (2021: 74) hade de olika grenarna av nykterhetsrörelsen cirka 350 000 medlemmar 1910 och "[e]ftersom medlemsomsättningen var stor – att hålla nykterhetslöftet var kanske inte alltid så lätt – betyder det att kanske en miljon svenskar under 1900-talets första decennier fick sin första skolning i folkrörelsearbete inom nykterhetsrörelsen". Bredden i frågor och erfarenheter var också påtaglig liksom mångfalden av sätt att organisera sig och ägna sig åt politiskt arbete. Tydligt i de sociala rörelserna var också sättet på vilket idéer och sätt att handla spreds, hur bildandet av en förening gav inspiration att bilda en annan, en strejk ledde till att fler organiserade sig och så vidare. Påhittigheten var också påtaglig. När Kata Dalström hade inbjudits att tala för arbetare i Ångermanland var tanken att hon skulle tala i en skogsbacke men när bolaget förbjöd det så flyttade sig mötesdeltagarna till landsvägen där Dalström gick fram och tillbaka och höll ett två timmars föredrag (Östberg 2021: 54).

En viktig del till de sociala rörelser som bildades från mitten av 1800-talet och framåt var att de ofta hade en demokratisk organisation. Ett exempel är frikyrkornas självstyre i församlingar där även kvinnor (som utgjorde två tredjedelar av medlemsantalet i frikyrkorna) hade rösträtt: "Quinna skulle få samtala och rådgöra uti såväl Andeliga som de för församlingen Ekonomiska handlingar" citerar Östberg (2021: 30) från Strängnäs baptistförsamling 1859. Exemplen kan mångfaldigas men det fanns också motsättningar som gjorde kampen om demokrati till en fråga om organisering inom rörelserna, exempelvis sådant många män försökte att hålla kvinnor utanför fackföreningsrörelserna (Östberg 2021: 93f). Kamper för demokratisering skedde således på flera plan samtidigt, i organisering för att driva intressen och idéer, i kamper om gestaltningen av självorganiseringen, i kamper för rösträtt och inflytande över lagstiftning och så vidare. Ofta framhävt i beskrivning och analys av sociala rörelser under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet är vidare deras roll i att vara skolor i demokrati (Östberg 2021: 83).

Ytterligare en dimension av betydelse i detta sammanhang är hur sociala rörelser genom att ta upp frågor som dittills inte spelat roll förflyttade gränserna

för privat och offentligt och vad som är politiskt och inte. De flytande gränserna mellan olika krav, exempelvis krav på förändringar i makten på arbetsplatser och krav på rösträtt, är framträdande i flera av Östbergs exempel. Förutom Östberg tar även Näsström (2021a: 57f) upp denna dimension och påpekar att "[v]ar man ska dra gränsen för folkets maktutövning hör till de mest konfliktfyllda och ideologiska frågorna i den moderna demokratin". Hon kontrasterar tre synsätt, att demokratin ska omfatta så litet som möjligt, så mycket som möjligt och en tredje position: någonstans mittemellan. Det senare ser hon som en reformistisk position:

I en demokrati växer ständigt nya ideologier fram för att sätta ord på och kanalisera politiska konflikter. Poängen är att det inte finns en skarp gräns för vad som kan bli föremål för demokratiska beslut. Det är under ständig omförhandling. Utifrån det här synsättet drar reformisten slutsatsen att privatlivet och kapitalets makt inte faller utanför demokratins domäner (Näsström 2021a: 63).

De sociala rörelser som framträdde från 1800-talets mitt och framåt kom att spela en viktig roll i detta sammanhang, inte bara sådant gränserna förändrats genom lagstiftning och policyer utan också i en mer långsamt verkande omgestaltning av arbetsplatser, skolor och familjer och så vidare.

Demokratins platser

Folk i obestämd form har betydelse för de platser där demokrati blir en fråga. I anslutning till Geoff Eleys (2002) arbete menar Östberg (2021: 150) att en av de tragiska dimensionerna till hur ekonomisk och industriell demokrati i praktiken avfördes från dagordningen under mellankrigstiden var att man därigenom "bortsåg från vad demokratisk politik skulle kunna ha varit".

Det innebar samtidigt inte att frågan om ekonomisk demokrati och arbetsplatsdemokrati helt försvann. Tersman & Tännsjö tillhör de som likt en del andra samhällsvetare försöker blåsa liv i frågan (se t. ex. Rothstein 2017). Tersman & Tännsjö tar sitt avstamp i 1970-talet och noterar att medan motståndet mot medbestämmandelagstiftningen var litet och de borgerliga partierna instämde i mycket av det som framfördes som anledning till den lagstiftningen var motståndet mot löntagarfonder desto större. Tersman och Tännsjö (2020:162) menar att löntagarfonderna blev ett "pinsamt misslyckande för arbetarrörelsen" och att en "trist bieffekt" var att "diskussionen om en demokratisering av arbetslivet somnade in fullständigt". Tersman & Tännsjö diskuterar bland annat kooperativt ägda företag som exempel. De utvecklar sin diskussion utifrån påverkansprincipen och argumenterar att den, trots dess

problem, har relevans för att utsträcka tanken om demokratiskt beslutsfattande till arbetslivet:

Visserligen påverkar omständigheterna i arbetslivet oss bara under delar av livet, men under denna tid är dess inverkan på våra liv betydande på ett sätt som, enligt vår mening, talar starkt för att påverkansprincipen kan tillämpas även här (Tersman & Tännjö 2020: 169).

Vid sidan av påverkansprincipen diskuterar de även proportionalitet i inflytande och tänker sig att en princip om subsidiaritet kan fungera som ett sätt att "approximera" proportionalitetsprincipen. På basis av dessa utgångspunkter menar de att man kan skilja mellan olika slags beslut, exempelvis sådana som rör miljöpåverkan av ett företag, där "inflytandet bör spridas utanför gruppen av anställda" medan det också finns andra beslut, till exempel om den lokala arbetsmiljön, där de anställda berörs i högre grad än andra och därför också bör ha större inflytande (Tersman & Tännjö 2020: 172).

Vart har folk tagit vägen?

Flera av de här diskuterade författarna oroar sig för en sjunkande tilltro till det politiska systemet och bristande möjligheter för medborgare att påverka politiken. Wästberg (2021: 55) refererar till en undersökning som gjordes inom den demokratiutredning han var ordförande för som visade att enbart 15 % av medborgarna ansåg sig kunna påverka politiska beslut mellan valen. Han uppmärksammar också en rad förändringar, bland annat det sjunkande antalet förtroendevalda på ett lokalt plan under lång tid liksom det minskade antalet medlemmar i partier. Partierna fungerar allt sämre för att kanalisera människors åsikter, intressen och problem. De har "imploderat" menar Wästberg (2021: 61) och fortsätter: "Det som förut hade inslag av folkrörelser är numera snarare valrörelseföretag".

Om nu färre medborgare har förtroendeuppdrag, de gamla folkrörelserna stelnat och tömms på folk och detsamma gäller partierna kan man ju undra över vart folk har tagit vägen. Till viss del handlar det om förändringar i deltagandet – folk är aktiva och engagerade i andra rörelser och på annat sätt än tidigare. Problemet med att folk försvunnit är i den meningen inget allmänt demokratiproblem, utan snarare ett problem med den specifika politiska infrastrukturen som föddes vid industrisamhällets början (jfr Östberg 2021: 322ff).

Mer problematiskt är det ifall många av oss blivit idioter i den antika meningen, upptagna med våra privata liv (jfr Näsström 2021a: 65). Det är ju nu enligt modern förståelse inte så dumt att vara idiot, trots allt brukar omsorgen om ens egen frihet ses som en av den moderna frihetens fördelar jämfört med den antika. Men om folk vänder föreningar, organisationer och partier ryggen

och tar fasta på den frihet som ligger i att rösta med fötterna blir det demokratiska projektet lidande. Demokratins sätt att dela på bördor och svårigheter men också det goda riskerar att undermineras. Näsström (2021a: 116) utvecklar detta tema i förhållande till diskussionen om osäkerhet, då inte bara hur vi är hänvisade till oss själva i att gestalta politik och demokrati i snävare mening utan också den osäkerhet som utmärker mänskligt liv i allmänhet – ”livets faror och förmåner”. Den senare formen av osäkerhet handlar om det som kan hända: sjukdom, arbetslöshet, olyckor och annat, det som har hänt om vi är vuxna – att vi varit barn – och det som kommer att hända om vi har tur: att vi blir äldre. Under 1800-talets slut och 1900-talets början kom frågorna om hur man kollektivt kan hantera sådana faror att uttryckas i sociala rörelser, rörelser som samtidigt kämpade för demokrati och lika rösträtt. Frågan om hur vi kollektivt hanterar en osäker framtid på ett demokratiskt sätt fogades därmed samman med frågan hur vi tar oss an osäkerheter i vardagslivet. Sammanfogningen formade horisonten för mycket av 1900-talets politik, inte minst i Sverige med utbyggnad av välfärdsstat och demokratins genombrott. Sedan några årtionden glider de två dimensionerna isär. Osäkerhet är i allt högre grad något individer ska hantera själva påpekar Näsström (2021b: kapitel 5). En konsekvens av valfrihet inom områden som skola och omsorg är att medborgarna måste ägna mycket tid och energi åt att göra en rad olika val. Omvänt finns de som inte har så många val överhuvudtaget – de som lever i prekära förhållanden utan arbete eller med tillfälliga arbeten, i dåliga och tillfälliga bostäder och så vidare. Näsström (2021b: 187) diskuterar dessa förändringar i termer av en ökad ojämlikhet i fördelningen av osäkerhet och privatisering av ansvar.

Populism

I samtida diskussioner om demokrati är det ofrånkomligt att beakta framväxten av populism, framförallt högerpopulism, under de senaste årtiondena. Som bekant är litteraturen om populism omfattande, det finns ett flertal definitioner och analyser av dess framväxt och betydelse.

Wästberg (2021: kapitel 2) ger en rad exempel på populistiska partier och rörelser från olika länder under de senaste årtiondena och tar upp flera av de definitioner som framförts, till exempel Cas Mudde och Cristobal Rovira Kaltwassers (2017) sätt att analysera populism som en tunn ideologi centrerad kring en opposition mellan det sanna folket och den korrupta eliten liksom populisternas anti-pluralism som också betonats av Jan-Werner Müller (2016). Även Wikforss (2021: 92ff) diskuterar populism i förhållande till Mudde och Müller. Båda författarna uppmärksammar betydelsen av nationalism för högerpopulismen. Wästberg (2021: 33) berör även relationen mellan populism och fascism, bland annat likheter i fokus på starka ledare och ”en svag syn på demokratin” men menar att fascismen var expansionistisk på ett sätt som

dagens populism vanligtvis inte är. Även Wikforss tar (2021: 105) upp frågan och noterar skillnader, att fascismen syftar till ”göra sig av med allt som har med demokrati att göra, medan populismens relation till demokratin är mer komplicerad”. I sammanhanget anknyter Wikforss till Nadia Urbinati (2019) och hennes analys av populismen som en omgestaltning av den representativa demokratin.

Mot bakgrund av beskrivningen av populismens framväxt beaktar Wikforss dess kunskapsteoretiska element, betoningen av människors erfarenheter och sunt förnuft – detta i kontrast till expertkunskap. Kampen handlar i viss utsträckning om den ”kunskapssyn som ska ligga till grund för demokratin” noterar Wikforss (2021: 92). Som tidigare berörts menar Wikforss (2021: 125ff) att människors erfarenhetskunskap spelar en central roll i demokratin och det är inte detta i sig som skiljer ut populismen utan snarare att populister lägger vikt vid att specifika grupper erfarenhet räknas som viktigare än andra. Wikforss noterar också den vikt som läggs vid känslan och upplevelsen av något. Hon menar att det kan vara en poäng att ta oro baserad på upplevelser på allvar men att man samtidigt måste betona att dessa upplevelser inte nödvändigtvis återspeglar verkligheten och att man därför bör diskutera oro i förhållande till vederhäftig kunskap så att en förnuftig diskussion görs möjlig. Wikforss (2021: 130) lyfter också fram betydelsen av sunt förnuft, en kategori av vetande som både spelat en kunskapsteoretisk och politisk roll, till exempel på det sätt många upplysningsfilosofer använde begreppet i kamp mot religiösa dogmer. I anslutning till Sophia Rosenfeld (2019) menar Wikforss (2021: 135ff) emellertid att sunt förnuft i populismen är kopplat till en föreställning om folkets vilja, en vilja som kan framträda som enkel och sann därför den härrör från det enkla folket.

För både Wikforss och Wästberg är populism ett hot mot demokratin samtidigt som den också kan ses som en reaktion mot såväl samhällseliga förändringar som förändringar av det politiska systemet. Även Näsström (2021a: 78ff) berör detta när hon diskuterar två uppfattningar – populism som väckarklocka och populism som hot mot demokratin. I relation till denna kontrast tar hon upp ett tredje spår, något hon benämner en spricka i demokratin. Denna spricka handlar om att folket inte kan definiera sig självt på demokratisk väg, vilket leder till ett cirkelresonemang: ”Vi är folket! Nej, vi är folket!” (Näsström 2021a: 84).¹¹ Frågan är vad denna spricka betyder och Näsström pekar på tre tolkningar som också ger oss tre bilder av populism. Den första tolkningen innebär att sprickan är demokratin skiljelinje och svårigheten att lösa den lämnar oss med ”den råa kampen: våldet, kriget, revolutionen” menar Näsström (2021a: 84) och fortsätter: ”Populismens närvaro i den moderna demokratin avslöjar att alla ’demokratier’ i grunden är odemokratiska”. I en andra tolkning visar

11 Näsström har diskuterat detta demokratiska problem i flera skrifter, bland annat Näsström 2007.

sprickan att demokratin inte hålls ihop av egen kraft utan behöver något annat, vanligtvis nationalism, för att denna sammanhållning ska vara möjlig. Den tredje tolkningen, slutligen, innebär att sprickan visar på demokratins öppenhet och att ingen kan sägas äga demokratin, alltså den karaktäristik som vi finner hos Lefort: ”Populismens närvaro kastar med denna tolkning ett nytt ljus över etablerade demokratier, och i den sprickan syns allting lite tydligare. Både demokratins styrkor och svagheter” (Näsström 2021a: 84f). Ljust, noterar Näsström (2021a: 85) ”men resultatet är ovisst”.

Beckman (2021: 8ff) menar att en av folksuveränitetsprincipens faror är att den inbjuder till rörelser och ledare att framträda med ambitionen att ta tillbaka makten till folket. Flera andra författare pekar också på detta problem i förhållande till tanken om folkets suveränitet, bland annat Mudde och Rovira Kaltwasser (2017: 10). Margaret Canovan (2005: 16ff) till exempel menar att anspråket hos rörelser som vill ta tillbaka makten till folket går tillbaka på en äldre betydelse av folket som reserv eller folket som förbehåll (*people in reserve*). I medeltida och tidigt moderna diskussioner om styrelsens legitimitet och rätten till uppror spelade denna föreställning en roll. Canovan (2005: 28f) menar att denna tanke inte försvann med etablerandet av folksuveränitetsförfattningar i slutet av 1700-talet. Ett exempel är den amerikanska debatten om den federala författningen där Madison argumenterade att författningen visserligen binder lagstiftning till folkligt deltagande men utesluter folket i dess kollektiva kapacitet. Folket är medborgare och väljare i de politiska processerna. Jefferson var av en annan uppfattning, den kollektiva kapaciteten ligger kvar. Canovan menar att den kvardröjande tanken om folket i reserv i sin tur öppnade för tanken att folket i en kollektiv kapacitet kan ställas mot den existerande styrelseformen:

The coexistence of popular government with the authority of the sovereign people in reserve was to set the stage for populism in the sense of movements to ‘give government back to the people’ (Canovan 2005: 29).

Samtidigt som begreppet populism naturligtvis leder oss till att fokusera på folket kan man ju fundera på vilken roll denna hänvisning egentligen spelar. I mycket av dagens populism verkar snarare en slags ledarprincip spela den avgörande rollen. Folket är följare och därtill mestadels publik. Påfallande ofta verkar folket spela en passiv roll. Urbinati (2019: 24) hänvisar bland annat till Bernard Manin (1997) och hans analys av publikdemokrati i det sammanhanget men man kan undra om det inte är Carl Schmitt som spökar i bakgrunden (jfr Gustavsson 2018: 164ff). Folket framträder i plebicitär form – som publik har folket att ta ställning med ett ja eller nej. Hos Schmitt är den plebicitära formen sammanknuten med hans sätt att föra in den monarkiska principen i demokratin. Mycket har skrivits om Schmitts antagande om ett homogent folk i detta sammanhang men det är nog snarare den monarkiska principen som är av

intresse (Maus 2011: 108ff). Avgörande i det senare avseendet är Schmitts (1922) uppfattning att skiftet från kung till folk inte förändrat betydelsen av suveränitet. Suveränitet finns mitt i den demokratiska författningen, dessutom på det mest intressanta stället (i enlighet med att undantaget alltid säger något mer väsentligt om en rättslig ordning än det ordinära lagstiftandet och lagtillämpandet).

När Schmitt (1922: kapitel 4) diskuterar suveränitetsbegreppet griper han också tillbaka på framväxten av en reaktionär tradition, bland annat de Maistre, i samband med den franska revolutionen. I allmänhet handlade det reaktionära tänkandet om att försöka återskapa den gamla regimen men det antog en specifik karaktär. Till skillnad från Burke – som på lagom avstånd till revolutionen kunde utveckla den moderna konservatismen ur en tradition (engelsmännens rättigheter) som han kunde göra trolig – menade reaktionära tänkare att en sådan brygga mellan dåtid och samtid inte kunde åstadkommas. Uppenbarligen var Savoien inte lagom långt borta. Revolutionens brott med det förflutna var alltför omfattande och djupgående för att det skulle kunna finnas en rimlig motsvarighet till engelsmännens rättigheter. Det gav upphov till ett annat sätt att tänka. Om det skulle finnas någon chans att återvända till den gamla regimen måste revolutionen göras ogjord. Det revolutionära omkullvältandet av det bestående motsvaras nu av en identisk men helt och hållet motsatt rörelse: omintetgörandet av samtiden (jfr Ritter 1965: 44). Kampen mot en samtid som urartat är central. Våra dagars populism verkar ha en del med detta tankegodis att skaffa.

Rum

Några av författarna, framförallt Näsström och Tersman och Tännjö, tar upp frågor om global demokrati. En minskad räckvidd vad gäller möjligheterna att gestalta samhällsförhållanden till följd av exempelvis ekonomisk globalisering är en anledning till detta. Vi måste ”våga tänka stort, för det gör de aktörer som idag drar nytta av demokratins tillkortakommanden” menar Näsström (2021a: 41) och Tersman och Tännjö gör en liknande analys. De senare uppmärksammar också att flera globala frågor, till exempel den globala uppvärmningen och klimatförändringarna, enbart kan hanteras på global nivå. Efter en kortare diskussion om möjligheterna att lösa dessa problem genom förhandlingar mellan stater landar Tersman och Tännjö (2020: 217) i att det som krävs är någon form av världsregering. Det tänker sig att denna styrelse kan byggas upp demokratiskt ungefär på samma sätt som David Held (1995) resonerade kring skalförändringar att etableras stegvis – först genom ett världsparlament jämsides med FN:s nationalförsamling som sedan kan bli ett parlament med lagstiftningsmakt. Till detta krävs också en succesiv avrustning (Tersman & Tännjö 2020: 217).¹²

12 Båda författarna har behandlat frågor om global demokrati i andra böcker, se Tersman 2009 och Tännjö 2008.

Att två filosofer i den avslutande delen av sin bok blir oense om förhållandet mellan global demokrati och global stat är kanske inte så förvånande. Mot bakgrund av att det är stater, från början upprättade på despotisk väg, som demokratiserats ter det sig inte inbjudande att behöva genomlida ett par hundra år av envælde för att till slut komma till demokratin. Båda författarna säger sig hellre duka under än genomgå denna process och argumentationen om en gradvis demokratisering är ett sätt att försöka bemöta argumentet om att global demokrati först kräver upprättandet av en global politisk enhet där beslut kan fattas. Men givet att hoten från den globala uppvärmningen är stora och tiden är knapp ställer de frågan: "Kanske måste hoppet ändå, omedelbart, stå till någon form av global despoti, som ett första steg på vägen till den globala demokratin?" (Tersman & Tännsjö 2020: 220). Tännsjö svarar ja på frågan och Tersman noterar i en skriftlig reservation sin avvikande åsikt.

Tid

Det är nog inte så märkligt att en diskussion om rum landar i tid. Historien kanske står på demokratins sida, trots allt, men frågan är om tiden gör det. Näsström (2021a: 103f) lyfter fram tidsdimensionen och argumenterar för att demokrati är en tidsordning:

För att binda ihop gårdagen med nuet och framtiden måste den skynda långsamt. Å ena sidan måste den snabba på politiken, för människans liv är inte oändligt. /- - / Å andra sidan är demokratin en process som mal långsamt. Den manar till eftertänksamhet. Det är människorna själva som ska leva med besluten, och de måste få tid att tänka igenom konsekvenserna av sina beslut.

Att demokratin handlar om att skynda långsamt beror på att vi ska ha tid att fundera över och diskutera vad som bör göras, hur vi vill forma våra liv tillsammans. Det finns flera saker som gör att det finns risk att denna tid till eftertanke saknas, till exempel de som menar att beslut måste fattas snabbt eller att demokratin överlag är för långsam.¹³ Vidare är tiden vi har att ägna till eftertanke och debatt ojämnt fördelad (Näsström 2021a: 97ff).

Det är möjligt att påverka denna ojämlikhet på politisk väg och även att upprätthålla möjligheterna till eftertanke men frågan är också i vilken grad. På vilket sätt påverkas tid för eftertanke av samhällliga förändringar av tid? En av de samhällsvetare som under de senaste årtiondena ägnat sig åt dessa frågor är Hartmut Rosa (2005a) som menar att det moderna samhället kännetecknas av en tilltagande acceleration. Utan att här kunna gå in på Rosas (2005a: del 2)

13 I en artikel i Aftonbladet lyfter Näsström och flera andra kollegor fram dessa dimensioner i förhållande till beslutet att söka medlemskap i NATO (Eduards m. fl. 2022).

analys i någon detalj skiljer han mellan tre accelerationsformer som är analytiskt distinkta men också empiriskt kopplade: (a) teknisk acceleration, bland annat ökad hastighet i transporter, kommunikation och produktion, (b) social acceleration, vilket bland annat rör takten i organisationsförändringar och förändringar av praktiker, och (c) en ökad acceleration av det individuella livstempot. Det finns visserligen faktorer som saktar ned förändringsprocesser men dessa kan inte motverka den tilltagande accelerationen överlag, bland annat till följd av återkopplingar mellan de olika formerna av acceleration (Rosa 2005a: kapitel 7). Den tilltagande accelerationen har bäring på demokratin där vi ska skynda långsamt.

Skynda i den bemärkelsen att demokratisk politik är avhängigt acceleration för att det ska vara möjligt att tänka sig att vi politiskt gestaltar samhälleligt liv men långsamt nog för att detta ska kunna ske på ett sätt som tillåter diskussion och eftertanke:

[O]n the one hand, social change has to be *fast enough*, i.e. societies have to be dynamic enough for political projects and programs to actually bear on them. Only if the effects of change are noticeable between the three generations simultaneously living together at a given point in time, ideas of a *political shaping* of society become plausible. On the other hand, the speed of change, or the dynamics of society, has to be *slow enough* for democratic and deliberative political processes of will-formation and decision-making to actually be effective, or for politics to actually control (or steer) social developments and set the pace (Rosa 2005b: 450).

Rosa (2005a: kapitel 12) menar att den tilltagande accelerationen gör denna balans svårare att upprätthålla. Det har betydelse för det som Näsström betonar, demokratin som en öppning mot framtiden och det jämlika fördelandet av den osäkerhet som detta innebär. En sådan fördelning hänger samman med frågan i vilken grad den demokratiska tidsordningen är synkad med andra samhälleliga tidsordningar. Rosa menar att desynkronisering mellan politiska processer och andra delsystem blivit mer påtagliga under senmoderna förhållanden. Resultatet blir ökande osäkerhet som inte kan "fångas in" politiskt, ett ökat tryck på ett snabbare tempo i politiskt beslutsfattande, en reaktiv politik som innebär anpassning till samhällsystem snarare än aktiv gestaltning och påverkan, etc. Man kan också notera att denna analys av acceleration ställer diskussionen om skalförändringar i varje fall i ett delvis annat ljus. Desynkronisering är kanske mer tydlig på nationell nivå men likafullt också verksam på ett globalt plan.

Framtid

Ljust men ovisst – så kan man sammanfatta Näsströms syn på sprickorna i demokratin. Möjligen kan det också stå som pendang till det som noterades i början, att det i dagens demokratiteoretiska diskussioner ofta är demokratis problem som står i centrum. I avslutningen lyfter Näsström fram att demokratis framtid hänger på oss: ”Det finns ingen annan som fixar det åt oss” (Näsström 2021a: 114). Det är också det som Östberg beskriver historiskt, att ingen annan fixar det utan vi får ta ödet i våra egna händer. På insidan av Östbergs bok finns tre kalendrar, hans fars, hans egen och hans dotters – reflekterande 1930-tal, 1960-tal och 1990-tal. Återkommande: möten, demonstrationer, arbete, dans och fest. Det är nog en bild så god som någon av demokratis (tids-)ordning.

Litteraturförteckning

- Beckman, Ludvig, 2018. ”Democratic legitimacy does not require constitutional referendum. On ‘the constitution’ in theories of constituent power”, *European Constitutional Law Review*, vol. 14: 567–583.
- Beckman, Ludvig, 2020. ”Recension av Folke Tersman och Torbjörn Tännsjö: folk & vilja”, *Tidskrift för politisk filosofi* 24(3): 24–37.
- Beckman, Ludvig, 2021. *All makt åt folket. Om en bortglömd idé*. Stockholm: Fri tanke.
- Bull, Thomas & Fredrik Sterzel, 2019. *Regeringsformen – en kommentar*. Lund: Studentlitteratur.
- Canovan, Margaret, 2005. *The People*. Cambridge: Polity.
- Colón-Ríos, Joel, 2012. *Weak Constitutionalism. Democratic legitimacy and the question of constituent power*. London: Routledge.
- Colón-Ríos, Joel, 2020. *Constituent Power and the Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahlström, Carl, Erik Lundberg & Kira Pronin, 2019. ”Det statliga kommittéväsandets förändring 1990–2016”. SNS analys, nr 59.
- Eduards, Maud m. fl., 2022. ”Låt inte rädslan sätta demokratin ur spel”, *Aftonbladet*, 11 maj 2022, tillgänglig: <https://www.aftonbladet.se/kultur/a/MLkXo/nato-beslut-styrs-av-radsla>.
- Eley, Geoff, 2002. *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000*. Oxford: Oxford University Press.
- Grimm, Dieter, 2009 [2015]. *Sovereignty. The Origin and Future of a Political and Legal Concept*. New York: Columbia Press.
- Gustavsson, Sverker, 2018. ”Skuggteorin tydliggör problemet”, i Sverker Gustavsson, Claes-Mikael Jonsson & Ingemar Lindberg, *Vad krävs för att rädda demokratin?* Stockholm: Premiss förlag: 161–202.

- Habermas, Jürgen, 1988. "Volkssuveränitet als Verfahren", i Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp: 600-631. Engelsk översättning: "Popular Sovereignty as Procedure", i Habermas, *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA.: MIT Press, 1996: 463-490.
- Habermas, Jürgen, 1992. *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Held, David, 1995. *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity.
- Landemore, Hélène, 2013. *Democratic Reason. Politics, Collective Intelligence, and the Rule of the Many*. Princeton: Princeton University Press.
- Lefort, Claude, 1981. "The Permanence of the Theologico-Political?", i Lefort, *Democracy and Political Theory*. Cambridge: Polity, 1988: 213-255.
- Lundström, Mats, 2021. "Demokrati: 'liberal och illiberal'", *Statsvetenskaplig tidskrift* 123(3): 511-542.
- Manin, Bernard, 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maus, Ingeborg, 1992. *Zur Aufklärung der Demokratietheorie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Maus, Ingeborg, 2011. *Über Volkssouveränität. Elemente einer Demokratietheorie*. Berlin: Suhrkamp.
- Morgan, Edmund, 1988. *Inventing the People. The Rise of Popular Sovereignty in England and America*. New York: W. W. Norton & Co.
- Mudde, Cas & Cristóbal Rovira Kaltwasser, 2017. *Populism – A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Müller, Jan-Werner, 2016. *What is Populism?* Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Näsström, Sofia, 2007. "The Legitimacy of the People", *Political Theory* 35(5): 624-658.
- Näsström, Sofia, 2021a. *Demokrati – en liten bok om en stor sak*. Lund: Historiska media.
- Näsström, Sofia, 2021b. *The Spirit of Democracy. Corruption, Disintegration, Renewal*. Oxford: Oxford University Press.
- Rehnberg, Mats, 1976. *Folk. Kaleidoskopiska anteckningar kring ett ord, dess innebörd och användning under skilda tider*. Stockholm: Akademitratur.
- Ritter, Joachim, 1965. *Hegel und die französische Revolution*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Rosa, Hartmut, 2005a. *Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Rosa, Hartmut, 2005b. "The Speed of Global Flows and the Pace of Democratic Politics", *New Political Science* 27(4): 445-459.
- Rosenfeld, Sophia, 2019. *Democracy and Truth: A Short History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Rothstein, Bo (red.), 2017. *Tillsammans. En fungerande ekonomisk demokrati*. Lund: Studentlitteratur.

- Schmitt, Carl, 1922. *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. Berlin: Duncker & Humblot, 2009.
- Sonenscher, Michael, 2003. "Introduction: Emmanuel Joseph Sieyès and the Idea of Representative Government", i Sieyès, *Political Writings*. Indianapolis: Hackett: vii-lxiv.
- Tersman, Folke, 2009. *Tillsammans. En filosofisk debattbok om hur vi kan rädda vårt klimat*. Stockholm: Bonniers.
- Tersman, Folke & Torbjörn Tännsjö, 2020. *Folk & vilja. Ett försvar av demokratin i vår tid*. Stockholm: fri tanke.
- Tännsjö, Torbjörn, 2008. *Global Democracy. The Case for a World Government*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Urbinati, Nadia, 2019. *Me the People. How Populism Transforms Democracy*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Wikforss, Åsa, 2017. *Alternativa fakta. Om kunskapen och dess fiender*. Stockholm: fri tanke.
- Wikforss, Åsa & Märten Wikforss, 2021. *Därför demokrati. Om kunskapen och folkstyret*. Stockholm: fri tanke.
- Wood, Gordon, 1969. *The Creation of the American Republic, 1776-1787*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Wästberg, Olle, 2021. *Den hotade demokratin. Så kan den räddas i populismens tid*. Stockholm: Ekerlids förlag.
- Östberg, Kjell, 2021. *Folk i rörelse. Vår demokratis historia*. Stockholm: Ordfront.